

ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

РЯБЧЕНКО ОЛЬГА ЛЕОНІДІВНА

ХАРКІВСЬКИЙ ІНСТИТУТ НАРОДНОЇ ОСВІТИ ім.О.О.ПОТЕБНІ

/1921 - 1930 рр./

07.00.06 - Історіографія, джерелознавство
та спеціальні історичні дисципліни

Автореферат дисертації
на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Дніпропетровськ - 1997

001(091)
62(091)
Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі історіографії, джерелознавства та археології Харківського державного університету.

НАУКОВИЙ КЕРІВНИК – кандидат історичних наук, заслужений працівник культури України, доцент
— КУДЬЛІКО Сергій Михайлович

ОФІЦІЙНІ ОПОНЕНТИ: доктор історичних наук, професор
КОЛЕСНИК Ірина Іванівна,
кандидат історичних наук, доцент
УДОД Олександр Андрійович

Провідна організація – Харківський державний інститут культури

Захист відбудеться " 12 " березня 1997 р. о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.03.01.15 при Дніпропетровському державному університеті / 320625, м.Дніпропетровськ, пр. Гагаріна, 72, ауд.307/.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Дніпропетровського державного університету.

Автореферат розісланий " 8 " лютого 1997 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат історичних наук, доцент

Тутік Л.С.

AB - 36, 888

І ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Становлення України як незалежної держави, демократичні зміни сучасного життя в значній мірі відбилися на процесі вивчення її історії. У вирішенні завдань духовного оновлення суспільства, в умовах проведення реформ у різних сферах, у тому числі в системі освіти, одним із актуальних напрямків наукових пошуків є вивчення історії освіти в Україні, особливостей шляхів її формування. На сьогоднішній день ці питання багато в чому уже вивчені. Але ряд проблем потребують подальшої розробки. Серед них – реорганізація системи освіти в Україні у 1920-1930-ті рр. Дати об'єктивну характеристику цієї проблеми можливо лише на основі дослідження історії конкретних навчальних і науково-дослідних закладів, створення яких у зазначений період відбувалось особливо інтенсивно.

У наш час спостерігається також стійкий інтерес до проблем національної історіографії. Доступ до архівних матеріалів, відкриття спецфондів, можливість об'єктивного аналізу подій створили сприятливі умови пізнання наукової спадщини, створеної попередниками. Багатьма вченими в останній час робиться спроба ґрунтовного дослідження стану української історичної науки, переоцінюється її розвиток взагалі.¹ Але картина української історіографії не буде повною без аналізу розвитку історичної науки в окремих науково-дослідних та навчальних закладах.

Харківський інститут народної освіти ім.О.О.Потебні /далі – ХІНО/ для аналізу даних проблем обрано не випадково. У 1920-ті рр. цей вуз, що виник на основі найстарішого університету України, був важливим центром наукового життя, педагогічної думки, а також взірцем для інших інститутів народної освіти у питаннях організації навчального процесу.

З ХІНО пов'язані імена багатьох відомих як на Батьківщині, так і за її межами вчених, що були викладачами інституту: академіків Д.І.Багалія, М.П.Барабашова, С.Н.Бернштейна, О.І.Вілецького, В.П.Бузескула, А.І.Кіпріанова, К.А.Красуського, О.М.Нікольського та ін. Чимало відомих вчених у свій час закінчили цей вуз. Серед

1. Онопрієнко В.І., Щербань Т.О. Доля науки в Україні /кінець XIX ст.-30-ті рр. XX ст.// Український історичний журнал.- 1993.- №4-6 та ін.

них яскраве сузір'я академіків та докторів наук: І.М.Буланкін, В.Я.Дашкевич, С.М.Королівський, В.М.Майзель, В.М.Нікітін, Д.Х.Остриянин, І.М.Поляков, С.С.Уразовський, О.Я.Усіков, А.М.Утевський, Д.Л.Фердман, А.П.Філіппов, О.М.Фінкель, І.М.Францевич, Д.С.Шапіро та ін.; письменників та поетів: В.В.Бичко, О.Д.Іваненко, І.У.Кириленко, В.А.Кондратенко, М.Й.Сказбуш, В.М.Сосюра, Д.Ю.Шовкопляс та ін.

Актуальність дослідження ХІНО особливо зростає у наш час, коли виникає багато нових навчальних закладів, що мають на меті підготовку високоосвічених фахівців. Однак ці завдання можна виконати лише тоді, коли зміст освіти буде відповідати сучасним потребам людини і суспільства. Успіх також буде залежати і від того, наскільки раціонально і ефективно буде використано національний досвід організації навчального процесу в минулому.

Хронологічні рамки дослідження: 1921 - 1930 рр. - обмежені періодом існування Харківського ІНО. Згідно з постановою Колегії Народного Комісаріату освіти УСРР від 30 липня 1930 р.¹ та постановою Ради Народних Комісарів УСРР від 11 серпня 1930 р.² "Про реорганізацію мережі й системи педагогічної освіти" на основі ХІНО було утворено чотири нових інститути.

Об'єктом дослідження є історія культури, освіти, державна політика в галузі освіти у 1920-ті роки.

Предметом дослідження було обрано історію Харківського ІНО ім. О.О.Потебні, організацію в ньому навчального процесу, розвиток історичної науки та освіти в інституті. Робота виконана на основі аналізу і узагальнення широкого кола літератури та джерел, як архівних, так і опублікованих у документальних збірках.

Стан наукової розробки теми. У вивченні історії ХІНО можна виділити три основні віхи, які суттєво відрізняються між собою. Перша з них охоплює 1920-ті рр. В цей час з'явилися перші публікації, що мають для нас певний інтерес. Серед них статті та виступи Голови Укрголовпрофосвіти Я.П.Ряппо та інших діячів Наркомосвіти, що містять у собі значний фактичний матеріал і дають можливість ознайомитися з практичними заходами Укрголовпрофосвіти по реорганізації

1. Бюлетень Народного Комісаріату освіти УСРР.-1930.-№25.-Ст.405.

2. Там же.- №40.- Ст.633.

вищої школи України у зазначений період.¹ У них характеризуються результати перебудови вузів України: зміни мережі інститутів, матеріальні труднощі, які переживали вони у ті роки, зміни у соціальному складі студентів внаслідок запровадження нової системи прийому, розглядаються питання організації робітничих факультетів, науково-дослідних кафедр. У цих статтях наводяться деякі дані і про ХІНО.

Цікавий фактичний матеріал про студентів Харківського ІНО міститься у книзі "Жизнь современного украинского студенчества",² в основу якої лягли переписи студентів Харкова та Одеси.

У кінці 1920-х рр. з'явилися також статті оглядового характеру, у яких дається аналіз закономірностей розвитку історичної науки в Україні,³ а також характеризується діяльність окремих науково-дослідних закладів історичного профілю.⁴

У цей же період праці багатьох істориків, у тому числі і викладачів ХІНО, були розкритиковані як "націоналістичні", "немарксистські". Була широко організована кампанія критики відомих вчених: Д.І.Багалія,⁵ М.М.Пакуля,⁶ О.С.Федоровського,⁷ М.І.Яворського⁸ та ін. Тому тривалий час праці багатьох істориків якщо і зга-

-
1. Ряппо Я.П. Народна освіта на Україні за 10 років революції. - Харків, 1927; Його ж. Радянське студентство. Характеристика вузів України. - Харків, 1928 та ін.
 2. Жизнь современного украинского студенчества. - Харьков, 1924.
 3. Кримський А. Що зроблено на Україні в царині історично-філологічних наук за десятиліття 1917-1927 рр. // Записки іст.-філол. відділу УАН. - 1928. - Кн.ХVІ. - С.273 - 280 та ін.
 4. Науковий збірник Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури ім. акад. Д.І.Багалія. - 1930. - №8-9.
 5. Скубицкий Т. Классовая борьба в украинской исторической литературе // Историк-марксист. - 1930. - №17. - С.27-40 та ін.
 6. Рашпіль А. ХІНО в боях за чистоту лєнінської науки // Студент революції. - 1932. - №5-6. - С.11-12 та ін.
 7. Іскандер. Під захистом "ханських ярликів". Буржуазна контрабанда на сходознавчому фронті // Там же. - С.5-7 та ін.
 8. Горин П. М.И.Яворский. История Украины в кратком очерке /рецензия/ // Правда. - 1929. - 10 февр.; Рубач М. Ревізія більшовицької схеми рухомих сил і характеру революції 1905-07 рр. // Більшовик України. - 1929. - №17-18. - С.38 та ін.

дувались в історіографічних дослідженнях, то лише з негативними оцінками.

Загальною особливістю публікацій періоду 1920-х років є їх дискусійність, полемічність, інформативність у викладенні матеріалу, підпорядкованість політиці правлячої більшовицької партії. Разом з тим вони започаткували процес нагромадження конкретного історичного матеріалу, що допомагає в осмисленні та історичній оцінці подій, що відбувалися в обраний нами період.

Друга віха охоплює період 1940 - першої половини 1980-х років. Дослідження історії Харківського інституту народної освіти в цей час має епізодичний характер. Першим до неї звернувся С.м.Короливський. У 1940 р. виходять його нариси з історії Харківського університету,¹ де коротко розглядаються питання реорганізації університету і виникнення на його основі нових вищих навчальних закладів, у тому числі і інституту народної освіти. автором дається стисла характеристика структури вузу та постановки в ньому навчальної та наукової роботи.

Спеціальні розділи, присвячені історії Харківського ІНО, вміщені і в нарисах з історії Харківського університету, присвячених 150-й та 175-й річницям його заснування.²

Неодноразово, особливо в останні десятиліття, звертаються дослідники до творчої спадщини істориків, чие життя і діяльність були пов'язані з Харківським інститутом народної освіти.³ З'явилися спеціальні дослідження життєвого шляху та наукового доробку Д.І.Багалія,⁴ декілька статей присвячено науковій спадщині В.П.

-
1. Короливский С.м. Краткие очерки Харьковского государственного университета им. А.м.Горького /1805 - 1940/. - Харьков, 1940.
 2. Харьковский государственный университет им. А.м.Горького за 150 лет. - Харьков, 1955. - С.235-265; Харьковский государственный университет. 1805 - 1980: исторический очерк. - Харьков, 1980. - С.48 - 60.
 3. Журавський Ю.И. Развитие научных исследований на историческом факультете Харьковского университета за роки Радянської влади// Вісн. харк. ун-ту.- 1977.- №150.- С.89 - 103 та ін.
 4. Кравченко В.В. Д.И.Багалей и его вклад в изучение отечественной истории. Дис. ... канд. ист. наук.- К.,1982 та ін.

Бузескула,¹ О.Я.Киктева,² М.М.Пакуля³ та ін.

цікавила дослідників і історія наукових закладів при ХІНО, особливо історичних. Стисла характеристика структури науково-дослідних кафедр історії європейської культури та історії української культури при ХІНО та наукової діяльності їх співробітників була дана Н.В.Комаренко.⁴ Автор ввела до наукового обігу значну кількість цінного історіографічного матеріалу, визначила внесок науково-дослідних установ історичного профілю у розвиток української історичної науки. Але, зважаючи на ідеологічні умови того часу, головна увага автором приділялась політиці Комуністичної партії у сфері культурного будівництва, перебільшувалась роль історико-партійних закладів у радянській історіографії.

У цей же час з'явилися і праці відомих спеціалістів у галузі культури, у яких висвітлюються проблеми організації системи вищої освіти в Україні,⁵ підготовки кадрів української інтеліген-

-
1. Кадеєв В.И. В.П.Бузескул как историк // Вестн. Харьк. ун-та.- 1983.- №238.- С.48-52; Калущька Л.П., Фрізман Г.В. Академік В.П.Бузескул - історик середніх віків // Вісн. Харк. ун-ту.- 1967.- №22: Історія.- Вип.2.- С.84-93 та ін.
 2. Калущька Л.П., Фрізман Г.В. Біля джерел української марксистської медієвістики. Олександр Якович Киктев /1899 - 1944/ // Питання історії народів СРСР.- 1968.- Вип.7.- С.142-147.
 3. Калущька Л.П., Фрізман Г.В. З історії української радянської медієвістики /М.М.Пакуль/ // Вісн. Харк. ун-ту.- 1966.-№17: Історія.- Вип.І.- С.143-155; Митряєв А.И., Голубкин Ю.А. Медієвістика в Харьковском университете за годы Советской власти// Вестн. Харьк. ун-та.- 1987.- №302.- С.117-123.
 4. Комаренко Н.В. Утворення та діяльність історичних кафедр на Україні в 20-х роках // Історіографічні дослідження в Українській РСР.- К.,1971.- Вип.4.- С.33-47; Її ж. Установи історичної науки в Українській РСР.- К.,1973.
 5. Быстров Н.А. Деятельность Коммунистической партии Украины в области высшего образования в период строительства социализма /1917-1937/: Дис. ... д-ра ист. наук.- Харьков,1983 та ін.

ції,¹ діяльності різних науково-дослідних закладів,² здійснена спроба дати аналіз тенденцій розвитку історичної науки.³ Усі вищезгадані дослідження мають наукову цінність з огляду нагромадження, систематизації та первинної інтерпретації значного фактичного матеріалу. Однак окремі твердження, висновки, що містяться у переважній більшості їх, потребують уточнення і переоцінки, зокрема про причини і наслідки реорганізації системи освіти в Україні у 1920-ті рр., тенденції розвитку історичної науки та ін.

Політичні зміни у житті України на початку 1990-х рр. позитивно позначилися на стані вітчизняної історичної науки. У цей час розпочинається третя віха у дослідженні історії ХІНО. У світ вийшли ґрунтовні дослідження, присвячені історії української інтелігенції,⁴ становленню командно-адміністративної системи у всіх сферах життя, у тому числі і в ідеології та культурі.⁵ У них не лише наводиться значний фактичний матеріал, а й дається аналіз наслідків втручання адміністративно-бюрократичної системи в різні сфери життя суспільства, глибоко розроблені питання про хід і наслідки "ідеологічної боротьби".

У останні роки було захищено ряд дисертацій, у яких досліджені різні проблеми будівництва вищої школи в Україні і дається науковий аналіз перетворенням у галузі освіти, узагальнюється досвід підготовки спеціалістів та ін.⁶

1. Ткачова Л.І. Інтелігенція Радянської України в період побудови основ соціалізму.- К.,1985.
2. Овчаренко Ф.Д. Наука Советской Украины.- К.,1969 та ін.
3. Иванова Л.В. У истоков советской исторической науки/ подготовка кадров историков-марксистов в 1917-1929гг./.-М.,1968; Развитие историчної науки на Україні за роки Радянської влади.-К.,1973.
4. Нариси історії української інтелігенції /перша половина ХХ ст./: у 3-х кн./С.І.Білокінь, О.Д.Войко, Г.С.Врега та ін.- К.,1994.
5. Даниленко В.М., Касьянов Г.В., Кульчицький С.В. Сталінізм на Україні: 20-30-ті роки.- К.,1991 та ін.
6. Мірошниченко М.І. Вища школа Радянської України в 1920-28рр.: проблеми розвитку, досвід, уроки: Автореф. дис....канд. іст.наук. К.,1993; Шепель Л.Ф. Роль робітничих факультетів УСРР в підготовці спеціалістів /20-ті рр./:Автореф. дис....канд.іст. наук.- Дніпропетровськ, 1993 та ін.

Досить ґрунтовно на сьогоднішній день досліджена діяльність науково-дослідної кафедри історії української культури ім. акад. Д.І.Багалія при ХІНО. Їй присвячені дисертація та монографія О.М. Богдашиної,¹ у якій на основі широкого дослідження архівного матеріалу характеризуються основні етапи у розвитку кафедри, розглядається робота окремих секцій, науково-організаційна, громадська та педагогічна діяльність її співробітників, дається всебічний узагальнюючий аналіз наукових праць членів кафедри.

Використовувались автором і праці істориків української діаспори, у яких дається оцінка реорганізації системи освіти в Україні та аналізуються тенденції розвитку історичної науки у 1920-ті рр.²

Отже, історія Харківського інституту народної освіти та розвитку історичної науки та освіти в ньому, так або інакше знаходилася у полі зору дослідників. Проте спеціальної праці, яка б охоплювала історію даного навчального закладу в цілому, в історіографії немає.

Мета та основні завдання дослідження визначені з урахуванням актуальності та ступеня наукової розробки теми. Метою є всебічне комплексне висвітлення історії Харківського інституту народної освіти з моменту його заснування до реорганізації у вузькі галузеві інститути. Виходячи з цього основними завданнями є:

- дослідити умови створення та діяльності інституту, характерні особливості його розвитку, визначити роль і місце ХІНО в системі освіти України у 1920-ті роки;
- дати загальну характеристику його структури, організації навчального процесу, форм і методів навчання, системи контролю та обліку знань;
- розкрити наслідки українізації вузу;
- простежити особливості комплектування ХІНО в умовах абсолютизації принципу класового добору, проаналізувати зміни у соціальному складі студентів та їх вплив на академічну успішність і як резуль-

-
1. Богдашина О.М. Діяльність Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури ім. акад. Д.І.Багалія /1921 - 1934 рр./: Автореф. дис. ... канд. іст. наук.- Дніпропетровськ, 1993 та ін.
 2. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: В 2 т.: Пер. з англ. / М.Бадік, У.Гавришків, Я.Грицак та ін.- К.,1994 та ін.

тат - на кваліфікацію майбутніх спеціалістів:

- проаналізувати процес формування змісту історичної науки та освіти в інституті, виділити фактори, що впливали на її організацію, компоненти та тенденції розвитку. Визначити роль і місце історичних дисциплін у навчальному та науковому процесі інституту.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що вона є першим комплексним дослідженням історії Харківського інституту народної освіти ім. О.О.Потебні.

Новою є оцінка ролі і місця ХІНО в системі освіти України у 1920-ті рр. Інститут, що прийшов на зміну найстарішому університету України, залишився провідним педагогічним навчальним закладом у цей період, навколо якого об'єднувалися провідні наукові кадри і який виховав і дав дорогу, незважаючи на всі труднощі зазначеного періоду, поколінню національної інтелігенції.

Вперше досліджено структуру вузу, організацію навчального процесу, соціальний та національний склад студентів інституту, проаналізовано питання їхньої академічної успішності.

У дисертації переглянуті та узагальнені деякі висновки, що були зроблені попередніми дослідниками при висвітленні окремих аспектів діяльності даного навчального закладу, зокрема про місце і роль історичних дисциплін у навчально-науковому процесі вузу, про організацію наукових досліджень та ін.

У джерелознавчому плані новизна дисертаційного дослідження полягає в тому, що автором введена до наукового обігу і охарактеризована значна кількість архівних матеріалів та статистичних даних.

Методологія та методи дослідження. При написанні дисертації автор керувалася основними методологічними принципами сучасної української та зарубіжної історіографії, пов'язаними з визнанням політеоретичності наукового пізнання /на загальнонауковому рівні/.

На конкретно-проблемному рівні, стосовно освіти, використано принцип її фундаменталізації, визнання самої освіти як стратегічно важливої сфери людської діяльності, а також підходи, відповідно до яких освіта є невід'ємною складовою частиною культури, а значить і всього суспільного життя, але разом з тим підкоряється і власним закономірностям розвитку.

В теоретично-методологічну основу дослідження також покладено визнані вченими принципи системності, об'єктивності, науковості, згідно з якими вивчення і узагальнення історичних подій можливе

виключно на основі науково-критичного аналізу як архівних, так і опублікованих джерел. Такий підхід дає змогу не лише відтворити хід подій, а й виявити закономірності досліджуваних проблем.

Із спеціально-наукових методів в дисертаційній роботі переважно використовувалися історико-генетичний, історико-порівняльний та історико-системний методи.

Джерельна база проблеми на сьогоднішній день залишалась майже не дослідженою. Її склали:

- Закони, накази та постанови уряду УСРР та Народного Комісаріату освіти, що стосуються як загальних положень про реорганізацію системи освіти в Україні, так і безпосередньо ХІНО.

- Документи офіційно-ділового і особового характеру, що містяться у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України та Державного архіву Харківської області. Вони є важливим джерелом для вивчення і відтворення складного шляху, який пройшов ХІНО за роки свого існування, дають можливість з'ясувати основні напрямки організації навчального процесу в інституті, містять статистичні відомості про склад викладачів, студентів, їхні автобіографії. Більшість архівного матеріалу вводиться до наукового обігу вперше.

- Особові справи репресованих викладачів та студентів ХІНО, що містяться в архіві Управління Служби Безпеки України по Харківській області.

- Матеріали та документи музею історії Харківського державного університету, що допомагають при висвітленні деяких аспектів діяльності вузу.

- Опубліковані та рукописні праці викладачів та аспірантів інституту, що дають змогу оцінити їхні наукові інтереси. Багато їх було опубліковано на сторінках "Записок ХІНО ім.О.О.Потебні", яких за час існування вузу вийшло три томи.^I Крім статей наукового характеру, у них публікувались і матеріали інформаційного характеру про організаційний та навчальний стан ХІНО.

- Публікації, що друкувались на сторінках журналів "Студент революції", "Шлях освіти", "Наука на Україні" та газет, як центральних /"Вісті"/, так і інститутських /"Робітник освіти", "Іновець"/ у 1920-ті роки. В основному, це написані викладачами та студентами ХІНО статті популярно-інформаційного характеру чи звіти науково-

дослідних кафедр. Вони мають цінність насамперед тим, що містять у собі конкретний фактичний матеріал про навчально-виховний процес, наукову роботу, життя студентів та ін.

- Література мемуарного характеру, написана колишніми студентами інституту про своє навчання¹ чи про викладачів,² яка допомогла відтворити явища і процеси, що мали місце у ті роки.

На захист виносяться такі положення:

- Організований на матеріальній і духовній основі колишнього університету, ХІНО був провідним педагогічним вузом України у 1920-ті рр., у багато чому зразком для інших інститутів народної освіти, вузом, у якому працювали відомі вчені і який виховав і дав дорогу поколінню української інтелігенції.
- Нова політика комплектування вузу відкривала можливість одержання вищої освіти широким масам людей, але підпорядкування цього процесу класовим принципам негативно позначилось на кваліфікаційному і загальнокультурному рівні випускників.
- Незважаючи на той факт, що науково-дослідна робота у 1920-ті рр. була відокремлена від навчальної, власне для ХІНО всеж був характерним тісний зв'язок науково-дослідних кафедр з вузом, фактично науково-дослідна робота велась професорами та викладачами інституту у навчально-допоміжних закладах ХІНО.
- ХІНО був важливим центром українізації. Проведені заходи по українізації навчального процесу сприяли створенню кадрів української інтелігенції.
- Вивчення історії у навчальному процесі вузу відводилось провідне місце. На розвиток історичної науки вплинули процеси, що відбувались в Україні у 1920-ті рр. З одного боку, політика українізації вела до посиленого інтересу до історії України, розвитку краєзнавства, з іншого - відбувалась все більша їх політизація, викликана утвердженням марксизму-ленінізму як єдиної ідейно-теоретичної основи розвитку суспільства.
- У ХІНО ішов процес розмежування історичних наук від суміжних: у 1926/27 навчальному році були розділені історія і філологія, що структурно були зв'язані між собою протягом багатьох років, а у

1. Музей історії ХДУ. Ф.4. Оп.І. П.3.

2. Шевченко Н.Н., Гельфенбейн Л.Л. Г.Ф.Арнольд // Вестн. Харьк. ун-та.- 1978.- №164.- С.50-56 та ін.

1929/30 - історичні дисципліни були відокремлені від економічних.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що матеріали дисертації можуть бути використані при читанні вузівських курсів з історії України та рідного краю, при написанні навчальних посібників та підручників з історії освіти та культури, а також з історії України в цілому. Матеріали дисертації допоможуть при написанні біографій багатьох діячів вітчизняної науки та культури, що мали відношення до ХІНО.

Апробація дослідження. Основні положення і висновки дисертації були апробовані автором на трьох наукових конференціях. За результатами дослідження опубліковано дві статті і брошуру.

Дисертацію обговорено на засіданні кафедри історіографії, джерелознавства та археології Харківського державного університету 21 листопада 1996 р.

Структура роботи. Виходячи із завдань дослідження, дисертація побудована за проблемно-хронологічним принципом і складається із вступу, трьох розділів, висновків, додатків, списку джерел та літератури.

II ЗМІСТ РОБОТИ.

У вступі обґрунтовується актуальність теми дослідження, характеризується стан її наукової розробки, визначається мета і завдання дослідження, його хронологічні рамки, наукова новизна та практичне значення, формулюються основні положення, що виносяться на захист.

Перший розділ - "Структура Харківського інституту народної освіти та організація навчального процесу" присвячений загальній характеристиці вузу, дослідженню змін, що відбувалися у його структурі за час існування та аналізу навчального процесу: планів, методів роботи, розглядається питання українізації інституту.

У дисертації зазначено, що ХІНО своєю структурою відрізнявся від решти інститутів народної освіти. Це був єдиний в Україні педагогічний навчальний заклад, що мав у своєму складі три основних факультети: професійної освіти, соціального виховання та політичної освіти. За своїми завданнями вони різко відрізнялися один від одного, крім того ці завдання неодноразово змінювалися, що вело, у свою

чергу, до змін у організаційній структурі факультетів і вузу в цілому. У 1920-ті рр. у життя впроваджувалась вузькофахова професійна освіта, ініціаторами якої були керівники Наркомосу УСРР Г.Ф.Гринько, Я.П.Ряпо, О.Я.Шумський та ін., що і відбилось на організації навчального процесу у вузі. Так, навчальні плани факультету професійної освіти пройшли еволюцію від вузької предметності трьохрічного терміну навчання у період від часу заснування інституту до 1924/25 р. включно, через широкий цикл чотирьохрічного курсу 1925/26 р. до більш-менш стабільного і реального навчального плану наступних років і спеціалізацією, що розпочиналась із першого курсу навчання. Це означає, що були визнані недоцільними спроби готувати і спеціалістів вузького профілю, і "майстрів на всі руки", які б могли одинаково добре чи погано викладати і політичну економію, і історію, і мову з літературою. Школа, яка б за фахом вона не була, вимагала педагога-предметника, який би добре знав свій предмет, тому основним завданням факультету і стала підготовка вчителів-предметників. А в останній рік існування інституту, перед даним факультетом постало іще одне важливе завдання - готувати не лише вчителів для профшкіл, а й викладачів для вищих навчальних закладів, а також аспірантів на науково-дослідні кафедри.

Факультет професійної освіти можна вважати прямим спадкоємцем університету. Організований на його матеріальній та інтелектуальній базі, факультет увібрав у себе університетські традиції і став основним в інституті. Всебічний аналіз його діяльності дає можливість стверджувати, що протягом 1920-х рр. ці традиції зберегались завдяки підтримці професорів і викладачів, які раніше працювали в університеті і склали основний штат ФПО ХІНО, і студентів, що вступали до інституту з надією отримати університетську освіту. Підтримувались вони і більшістю членів правління інституту, що привело до гострої критики з боку партійно-комсомольських осередків як керівництва, так і професорсько-викладацького та студентського складу вузу.

Навчальні плани факультету соціального виховання також пройшли еволюцію від чисто педагогічних типу "А", основним завданням яких була підготовка загального організатора соціально-виховної роботи для міста і села, до планів, у яких мали місце різні спе-

ціалізації. ФСВ ХІНО був центром педагогічної думки 1920-х рр. Саме тут народжувались нові ідеї, широко пропагувались і застосовувались нові методи роботи. Керівництво факультету постійно проводило різноманітні педагогічні конференції, наради для учителів не лише міста, а й області, підтримувало зв'язки з іншими вузами. З даним факультетом пов'язана діяльність багатьох відомих вчених - професорів О.І.Залужного, О.І.Попова, І.О.Соколянського та ін., які стали засновниками науково-дослідної кафедри педології, згодом реорганізованої у науково-дослідний інститут педагогіки. Звичайно, не всі нововведення були доцільними, але, перш ніж піддавати їх критиці і визнавати помилковими, потрібно врахувати ті об'єктивні та суб'єктивні причини, що зумовили їх появу. На думку автора, широке розповсюдження бригадно-лабораторного методу навчання зумовлювалось перш за все тією причиною, що з кожним роком до інституту вступала все більша кількість студентів, не підготовлених до навчання у вузі і навіть тих, хто взагалі не мав середньої освіти. Звичайно, їм важко було сприймати лекції університетського рівня. Але, як свідчить практика ХІНО, незважаючи на постійні вказівки методичних осередків про перехід на 100-процентне викладання за новими методами, в інституті лекціям відводилось близько 50% часу.

Робота, що проводилась правлінням і викладачами факультету, визнавалась керівництвом Наркомосу УСРР вірною, але з 1929 р. розпочалися переслідування, арешти викладачів, а Харківська педагогічна школа згодом була оголошена "фашистською" і розгромлена, незважаючи на те, що результати діяльності багатьох вчених давали непогані наслідки, а робота проф. І.О.Соколянського, декана факультету, була визнана досягненням світової науки.

Факультет політичної освіти виник при ХІНО у 1925/26 р. Організація навчальної роботи на ньому пройшла ті ж етапи, що й на інших факультетах: від підготовки спеціалістів у галузі політосвітньої роботи для міста і села до випуску кадрів з конкретною професією - бібліотекарів, пропагандистів та завідуючих будинками культури.

Значна увага приділяється автором проблемі українізації навчального процесу в ХІНО. Аналіз заходів, що проводились правлінням інституту з метою переведення навчання на державну мову, дозволяють стверджувати, що даний вуз був важливим центром українізації. На

кінець 1920-х рр. інститут було українізовано на 74,4%, що сприяло створенню кадрів національної інтелігенції і мало особливо велике значення для національно-культурного відродження регіону. В жодному вищому навчальному закладі Слобожанщини не було досягнуто таких вагомих результатів.

У другому розділі - "Студентство інституту: соціальний портрет та питання академічної успішності", дається характеристика соціального та національного складу студентів ХІНО, розкривається політика комплектування вузу, розглядається питання академічної успішності студентів та визначаються фактори, що впливали на її зниження.

У розділі зазначається, що формування студентського складу інституту з самого початку було направлене на збільшення кількості вихідців із робітничо-селянського середовища. Для здійснення цієї мети використовувались різні методи: нова система комплектування шляхом розверстки, перереєстрації, чистки, соціально-академічні перевірки, в результаті яких із вузу виключались особи непролетарського походження, відкриття робітничого факультету та ін. Але пролетаризація ХІНО йшла повільніше, ніж в інших вузах. У зв'язку з цим інститут навіть не перейшов на нову систему прийому за конкурсними іспитами, що була запроваджена у 1926/27 навчальному році у всіх вищих навчальних закладах. Злам на користь вихідців із робітничо-селянського середовища відбувся у ХІНО у 1929/30 р., коли їх нараховувалась уже більша частина: 26,9% робітників і 25,1% селян.

Нова система прийому, з одного боку, давала можливість здобути вищу освіту тим верствам населення, яким раніше доступ до неї більшою мірою був закритий, а з іншого, недостатнє врахування загальноосвітнього цензу при вступі вело до зниження академічної успішності студентів. До того ж посилювався процес відвертої дискримінації представників непролетарських верств. Для того, щоб мати змогу навчатись, багато із них вимушені були приховувати своє соціальне походження /що було майже неможливо в умовах ворожого ставлення до них з боку інших студентів/, відмовлятися від батьків, бо з 1928/29 р. їх почали відраховувати із інституту з тієї причини, що вони були вихідцями не із робітників чи селян. Академічна успішність у таких випадках до уваги не бралася.

Серед інших факторів, що вели до зниження академічної успіш-

ності, автор відмічає тяжке матеріальне становище студентів, що спонукало їх до пошуків роботи і вело до зниження проценту відвідування занять, надмірне навантаження громадською роботою, недостатній зв'язок між системою організації академічної роботи і працездатністю студентів, а саме між програмним обсягом курсів і методами їх опрацювання. Результатом цих недоліків була велика кількість невстигаючих студентів, які не могли засвоїти як загальні, так і спеціальні предмети. А це, в свою чергу, вело до зниження кваліфікаційного та загальнокультурного рівня випускників – майбутніх викладачів та вихователів підростаючого покоління.

Талановита ж молодь, яка бажала навчатися і мала для цього необхідну попередню підготовку, у ХІНО знаходила всі можливості для цього. Вона залучалась до науково-дослідної роботи, проводячи серйозні дослідження під керівництвом відомих вчених. Серед них були майбутні академіки – І.К.Білодід, І.М.Буланкін, В.М.Нікітін, О.Я.Усіков, А.П.Філіппов, І.М.Францевич та ін.

У третьому розділі – "Розвиток історичної науки та освіти у ХІНО", на основі детального аналізу постановки викладання історичних дисциплін у вузі, розкривається процес формування змісту історичної освіти, з'ясовується перелік навчальних дисциплін, зміни, що відбувалися у них, робиться висновок, що вивченню цієї групи дисциплін в інституті завжди приділялась велика увага, бо вони повинні були відігравати вирішальну роль в ідейно-політичному вихованні майбутніх спеціалістів, через те що партійно-комсомольські осередки налічували незначну кількість студентів та викладачів. Тому на вивчення історичних дисциплін відводилась майже третя частина часу на всіх відділах і факультетах ХІНО, а на робітничому і політичній освіті – половина.

Автор підкреслює, що на постановку історичних дисциплін наклали свій відбиток усі протиріччя 1920-х рр. З одного боку, політика українізації веде до росту зацікавленості історією України. З кожним роком все більше розповсюджувались екскурсії для ознайомлення з історичними пам'ятками, музеями. В інституті з'явилися нові краєзнавчі дисципліни, гуртки, які існували до 1929 р., і, звичайно, принесли свої позитивні результати у справі виховання майбутніх педагогів. З іншого боку, йшов процес надмірної політизації історичних дисциплін, особливо з середини 1920-х рр., що привело до

зменшення годин багатьох важливих предметів, а деякі із них взагалі були вилучені із навчальних планів, наприклад, історіографія.

На формування змісту історичної освіти у 1920-ті рр. вплинув той факт, що історія, як і в дореволюційний період, була недостатньо відгалужена від інших наук: філології, економіки, філософії та ін. Ця особливість виявляється і в ХІНО. На основі детального аналізу еволюції структури соціально-історичної секції, номенклатури та змісту історичних дисциплін робиться висновок, що з середини 1920-х рр. відбувалося поступове відокремлення їх від інших: з 1926/27 навчального року було розділено історію і філологію, що структурно були тісно зв'язані між собою протягом багатьох десятиліть. У 1929/30 р. відбувається останнє розмежування: історичні дисципліни були відокремлені від економічних.

У другому параграфі даного розділу висвітлюється розвиток історичної науки у контексті наукового процесу в інституті. У 1920-ті рр. вся науково-дослідна робота була відокремлена від навчальної і зосереджена на спеціально створених кафедрах. У 1921 р. такі кафедри були відкриті і при ХІНО. Але кількість їх ніколи не була сталою: номенклатура постійно переглядалась, вносились корективи до структури. Автором детально досліджені ці зміни аж до моменту реорганізації кафедр у науково-дослідні інститути.

Аналіз наукової діяльності професорсько-викладацького та студентського складу ХІНО дозволяє зробити висновок, що, незважаючи на те, що науково-дослідні кафедри були автономними закладами, все ж їх діяльність проходила у тісному контакті з вузом. ХІНО у цьому відношенні відрізнявся від решти інститутів. Лише при ньому кількість науково-дослідних кафедр була відповідною тим групам дисциплін, що викладалися у вузі. Це дало можливість усім штатним професорам і викладачам інституту проводити досить інтенсивну наукову діяльність як самим, так і залучати до неї студентів.

При ХІНО було створено дві науково-дослідні кафедри історичного напрямку: історії української культури та історії європейської культури. Більша увага у дисертації зосереджена на діяльності кафедри історії європейської культури, на прикладі якої і проілюстровано розвиток досліджень у галузі історичної науки. В результаті зроблено висновок, що у 1920-ті рр., особливо у першій їх половині, історична наука залишалась ще демократичною, де могла існувати кри-

тика наукових поглядів колег, де відкрито висловлювались думки. Науково-дослідна робота значною мірою формувалася на основі традиційних досліджень, що проводились вченими у минулі роки. Історики старшого покоління /В.П.Бузескул, М.С.Гольдін та ін./ залишались на позиціях позитивізму. Більшість молодих співробітників кафедр /М.М.Пакуль, О.Я.Киктєв та ін./ намагалися пристосуватися до прийомів марксистської соціології, висуваючи на перший план у своїх дослідженнях економічні фактори чи аналіз класової боротьби. Але часто-густо їхні погляди являли собою своєрідне поєднання позитивізму та марксизму. Наукової вартості їхніх праць це не принижувало. Співробітники кафедр на основі багатого архівного матеріалу досліджували чимало важливих питань з історії України, інших держав. Цьому сприяли політика українізації, зв'язки із світовою наукою. Але боротьба за новий тип історичної науки, ідейно-теоретичною основою якої утверджувався марксизм-ленінізм, приводить до змін у тематиці кафедр, до появи нових секцій, наукові співробітники яких займались переглядом історичного процесу з марксистських позицій. З кінця 1920-х рр. шириться кампанія критики окремих вчених, зменщується різноманітність наукових поглядів, починаються перші репресивні заходи проти вчених.

У висновках підведені основні підсумки дослідження. Всебічний аналіз діяльності ХІНО дозволяє стверджувати, що він був провідним педагогічним вищим навчальним закладом України у 1920-ті рр, багато у чому зразком для інших інститутів народної освіти, великий внесок якого у розвиток науки, освіти і культури є незаперечним. За неповні десять років свого існування викладачами інституту було виховано чимало відомих у майбутньому вчених, серед них багато академіків, докторів наук, письменників, талановитих педагогів.

ХІНО був одним із провідних центрів політики українізації культурно-громадського життя та освіти в Україні. Заходи щодо українізації навчального процесу сприяли підготовці кадрів національної інтелігенції.

ХІНО був центром педагогічної думки, при якому відбувалися методичні наради, конференції, семінари з проблем педагогічної освіти, діяли курси підвищення кваліфікації вчителів.

ХІНО проводив нову соціальну політику щодо отримання освіти широкими масами людей, але підпорядкування цього процесу класовим

принципам негативно відбилосся на професійному та загальнокультурному рівні вихованців інституту.

Незважаючи на відрив навчальної роботи від науково-дослідної, ХІНО продовжував давні університетські традиції поєднання викладацької та наукової діяльності.

Чільне місце у навчальному процесі інституту посідали дисципліни історичного циклу. Стан історичної освіти та науки, засоби викладання історії у вищій школі були обумовлені, з одного боку, посиленням інтересу до вітчизняної історії, історії рідного краю, з іншого - набував сили процес надмірної соціалізації та політизації історичної науки.

Для ХІНО був характерним процес відокремлення історичних наук від суміжних гуманітарних дисциплін, як, наприклад, філологічних та економічних у самостійний блок протягом 1920-х років.

Основний зміст дисертації викладено автором у таких публікаціях:

1. З досвіду використання нових методів навчання в Харківському інституті народної освіти // Матеріали и тезиы научной конференции, посвященной 30-летию кафедры историографии, источниковедения и археологии ХГУ /2 Астаховские чтения/ I-2 ноября 1994 г.- Харьков, 1994.- С.54 - 55.
2. Кравзнавча робота в ХІНО // Тези Всеукраїнської конференції, присвяченої 70-річчю Українського комітету краєзнавства /28-29 червня 1995 р./.- Харків,1995.- С.50-51.
3. Дело В.А.Барвинского // Історія і теорія історичної науки та освіти: Харківський історіографічний збірник.- Харків,1995.- Вип.І.- С.III-II8.
4. Проблеми оптимізації вищої освіти в Україні в 1920-ті рр.: Харківський інститут народної освіти // Структура освіти в регіоні: проблеми оптимізації /Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 12-14 грудня 1996 р./.- Харків,1996.-С.201-203.
5. Історичні дисципліни в ХІНО // Українська історична наука на порозі ХХІ століття: Харківський історіографічний збірник.- Харків,1996.- Вип.2.- С.127-136 /в співавт./.
6. Історична освіта та наука у Харківському інституті народної освіти ім.О.О.Потебні.- Харків,1997.- 30с.

Рябченко О.Л. Харьковский институт народного образования им.А.А.Потебни /1921 - 1930 гг./.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.06 - Историография, источниковедение и специальные исторические дисциплины, Днепропетровский государственный университет, Днепропетровск, 1997.

Защищается диссертация /рукопись/, основные положения которой изложены в шести научных работах. В ней впервые комплексно исследуется история Харьковского института народного образования, появившегося в 1921 г. вследствие реорганизаций университета. Основное внимание уделяется анализу процесса формирования содержания исторического образования и науки в институте. Установлено, что ХИНО был ведущим педагогическим высшим учебным заведением Украины в 1920-е гг., деятельность которого была примером для других институтов народного образования.

RYABCHENKO O.L. The Kharkov A.A.Potebnya Institute of People's Education (1921-1930).

The thesis for receiving the candidate's degree in historical sciences in speciality 07.00.06.-historiography, source study and special historical branches of science, the Dnipropetrovsk State University, Dnipropetrovsk, 1997.

The principal propositions of the thesis (manuscript) being defended, are stated in 6 scientific works. In this thesis the history of the Kharkov Institute of People's Education is being studied complexly for the first time. This institute was founded in 1921 as a result of the reorganisations of the university. The main attention is paid to the analysis of the formation process of the content of historical education and science in the institute. It is ascertained, that the Kharkov Institute of People's Education was a leading pedagogical higher educational institution in Ukraine in the 1920s, and the activity was a good example for the other institutes of people's education.

Підписано в м. Дніпропетровськ

Булевару

Отпечатано

Ключові слова: історіографія, історія освіти, інтелігенція, українізація.

Філич

Подписано в печать 04. 02. 97. Формат 60x84^{1/16}. Усл. печ. л. 1,5.
Бумага финская. Гарнитура Courier New Cug.
Тираж 100 экз. Заказ № 1053.
Отпечатано на ризографе ООО "КиПи-РИЗО".
310166, г.Харьков, пр. Ленина 17а, к. 405.

441904

AB 36.888

AB 36.888